

MAGYAROK ÉS SZLÁVOK*

LÁSZLÓ GYULA

(Budapest, ELTE Régészeti Tanszék)

Szöke Béla emlékének

Régen eljött már az ideje annak, hogy ez a kérdés felvetődjék a nemzetközi szláv régészeti kongresszuson. Ha nem is azért, hogy — valamilyen csoda folytán — hirtelen megoldjuk, hanem azért, hogy kicseréljük róla való gondolatainkat. Jól emlékszem például, hogy még nem is régen az egyik kitűnő csehszlovák kollégám mennyire csodálkozott, amikor a magyar nagycsalád pontosan szabályozott temetkezési rendjét elmagyaráztam neki, csodálkozásából kitűnt, hogy ő a magyarokat nomád hordának vélte. De ugyanígy vagyunk mi is a másik oldalról, a szláv hatás erős alábecsülésében. Ezek azok a dolgok, amelyeket egymás jobb megismerésével ki kell küszöbölnünk. A csehszlovák kollégák — akiknek ásatásait messzemenő anyagi támogatás teheti oly nagyvonalúvá, hogy csak az őszinte csodálat hangján beszélhetünk róla — egy kissé minden ásatásukon a mi számunkra is ásnak, mert a mi szerényen támogatott, kisméretű ásatásainkon szó sem lehet nagy területek egyszerre való áttekintéséről. Magam például már 15 éve árok egy honfoglaláskori magyar falut, de ennyi idő alatt nem tartam fel akkora területet, mint csehszlovák kollégáink egy-egy ásatáson egyetlen év alatt. Ekként lassanként közös kérdéseink megoldásában elsősorban az ő ásatásaikra kell majd támaszkodnunk. Ezt a munkatársi együttműködést — amelynek olyan szép példái vannak máris, mint A. Točik kolléga mintaszerű nyugatszlovákiai honfoglaláskori katasztere¹ — mégis sok módszertani meg emberi elfogultság késlelteti. Hadd beszéljek erről is őszintén, hiszen barátok, munkatársak közt beszélgetünk közös munkákról.

Módszertani érzéketlenségeink közül való például az, hogy ragaszkodunk bizonyos „ideáltípusokhoz”, pedig ennél távolabb a történeti valóságtól még akaratlanul sem juthatnánk. Hadd hozzak fel példákat erre. Az egyik például az, hogy mi a hazai szlávtság emlékeit elsősorban még mindig csak a hamvasztásos temetkezésben látjuk². Ilyent pedig — mindössze néhány sirt — csak két helyről ismerünk: Pókaszepetkről és éppen a honfoglaláskori telepátás kapcsán: Felgyőről. Nyilvánvaló — s ezt a szláv helynevek is mutatják —, hogy ez a ragaszkodásunk téves, mert — talán az avarok közelsége miatt, talán belső változások miatt, később pedig a kereszténység miatt — jelentékeny szláv tömegek tértek át a hamvasztásról a tetem eltemetésére, elég korán. Ugyanígy téves volt a balkáni szlávtság teljes elmaradottságáról beszélnünk — többek közt éppen én is írtam erről —, mert ez a források egyoldalú magyarázatán alapult. Felül kell tehát sok mindenben vizsgálnunk eddigi álláspontunkat. Most nézzük a másik oldalt: a szláv kollégák meg túlságosan benne élnek még az avarok és a magyarok „lovassnomád”, meg „mongol” képzeletében, ahol

* Előadás a II. Nemzetközi Szláv Régészeti Kongresszuson (Berlinben, 1970. aug. 24—28.)

¹ Točik, A., Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslovakien. Bratislava, 1968.

² Sós, A., Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. Arch. Hung. XLI (1963).

tehát letelepedést látnak, ott eleve szláv népességre gondolnak. Ez a sémában való gondolkodás eredményezte például tiszta avar temetők szláv emlékek való nyilvánítását. — Mindkét részről van tehát tanulnivalónk, megbeszélnivalónk, leküzdeni való elfogultságunk. Bizonyosak vagyunk abban, hogy a nyílt baráti szó mindkettőnk javára szolgál.

Megmaradván egyelőre a módszertani nehézségeknél, az „ideáltípusok” után hadd szóljak másokról is. Az egyik az a bevett régészeti szokás, hogy a zárt leletcsoportokban okvetlenül etnikai egységet is látunk. Ez természetes is, hiszen írott források híján mit is tehetnénk mást? A leletek nem szólnak meg. Ámde ha csak a közelmúltat, vagy akár a jelenkort figyeljük, egyszerre aggályaink támadnak régészeti módszereink helyességében. Vegyünk előbb egy magyar, aztán egy szlovák példát.

Talán a régi, nemzeti, esetleg törzsi szervezetnek mind a mai napig ható emlékei a magyar népművészeti, viseletbeli csoportok. Még ma is meg lehet első pillantásra mondani, hogy egy matyóval, kalocsakörnyékivel, székellyel, kalotaszegivel, szlavóniaival, palóccal beszélünk-e, annyira különbözik ünnepi viseletük. Szavuk járásáról azonban látjuk, hogy mind egyformán magyarok — de képzeljük el, hogy — nem ismervén múltjukat, a nyelvüket — csak temetőiket tárnák fel. Ez esetben legalább 6—8 „kultúrára” osztanak fel az egységes magyarságot s még jó lenne, ha egyáltalán felismernék, hogy e „kultúrák” egykorúak. A csehszlovák kollégák, de ugyanúgy a többi résztvevők is, a maguk néprajzából ugyancsak kitűnő effajta példával tudnának szolgálni. Részemről talán legyen elég a kelet- és nyugat-szlovákiai szlovák népviselet, népi kultúra kettősségére utalni, jóllehet minden különbségük ellenére mindkettő szlovák. Ha tehát a régészek csupa „tiszta képlet”-tel dolgoznak, nyilván — akarva-akaratlan — eltorzítják a történelmet.

Mi a tanulság mindebből? Megmondani nem tudom, csak munka közben, a konkrét kérdések közben figyelek élenken; munkánk meglehetősen bonyolult. Annyi bizonyos, hogy jelentéktelen helyi eltérésekből nem nagyon szabad külön csoportokra gondolni, vagy éppenséggel külön ethnikumot feltenni. Én például az avar kérdést ma úgy látom, hogy az eredeti nemzeti szervezeten az avar államalakulás szétrobbantotta, ennek következtében egy-egy temetőre, sőt temetőrészre nem egyetlen nemzeti jelkép (tamga) jellemző, hanem ezek az egész avar területen összekeveredtek, akárcsak később a magyar népnél a törzsnevek. Mindkét keveredés mögött a nemzeti kötelekek erőszakos széttépése áll.

A magyarságnak e bonyolult viszonyok közt is különösen erős volt a szlávssággal való művelődési cseréje, erről jövevényiszavaink tömege tanúskodik, de ugyanígy jelen vannak a magyar jövevényiszavak a szláv nyelvekben is, a hatás — természetesen — kölcsönös volt. Egy pillanatra sem vonom kétségbe például, hogy az avar uralom idején a peremterületeken a szláv arisztokrácia is avar módon kezdett viselkedni, s ami ezzel egyenlő: öltözködni is. De ennek elismerése sem ment fel az alól, hogy például a kései-avarság hagyatékát a maga teljes egészében ne tekintsük keleti örökségnek. Azok a próbálkozások, amelyek helyi „divat”-nak kísérlik meg feltüntetni ezt a műveltséget, eleve helytelen úton járnak. A nemzeti társadalmakban, de még szétrobbantásuk után is hosszú ideig — ezt a néprajzos kollégák jól tudják — a viselet nem „divat” kérdése!

A másik nehézség, amire éppen ezzel kapcsolatban fel szeretném hívni a kollégák figyelmét, az időrendre (chronológiára) vonatkozik. Megszoktuk a civilizációk vizsgálatában, különösen a görög-római régészetben, hogy a leleteket évtizednyi pontossággal tudjuk keltezni, és hogy a formák birodalom-szerte együteműen változnak: a stílusváltozás egyidőben érzeteti hatását nagy távolságokban is. Tudva tudatlan ezt vetítjük bele néha az őskorba is, ahol az írott történeti források hiánya

miatt tetszés-szerinti számú érdekes következtetést dolgozhatunk ki. Együteműséget látunk például — nyilván teljesen elhibázottan — a koraközépkor emlékeiben is. Holott az egyidejűség függvénye a civilizációnak és a törzsi-nemzetségi kötelékek bomlásának. Nézzünk egy példát, hogy világos legyen, amire gondolok. Jól tudjuk, hogy pl. a késő-római időben a női divat éppen úgy évről évre változott, akárcsak manapság. A hajviselet alapján például nemcsak évtizedekre, hanem néha még évekre is sikerül kelteznünk, s nemcsak Rómában, hanem birodalom-szerte. Elképzelhető-e ez az avaroknál, szlávoknál vagy a honfoglaló magyaroknál? Nyilván nem. Miért nem? Mert a hajviselet, a fejkendő vagy fejfedő viselete népeinknél még ma is az életkornak, az állapotnak a jelképe. Egy hajadon nem viselhet olyan fejdísz, mint egy menyecske vagy fiatal anya, nem is beszélve öregasszonyról. Ezt még a nemzetségi társadalmakból örököltük, és sok helyen ma is íratlan, de annál szigorúbb törvények szabályozzák. Régebben méginkább így volt ez, s így volt a férfiviseletnél is, amelyik származást és rangot is jelzett. Gyakran esünk abba a hibába, hogy úgy véljük, a divat éppen olyan gyorsan változott népeinknél a múltban, mint ma (itt csak zárójelben hozom példának azt, hogy néhány magyar kutató a „griffes-indás” stílust „divatváltozásnak” gondolja, mintha a nemzetségi társadalmakban a viselet divat lenne, amit csak úgy cserélgetni lehet. (Tipikus íróasztal-tudomány!) Mivel ezek a kérdések nem tudatosultak még eléggé, különböző régészeti horizontokkal dolgozunk, amelyek nagyon szép feltevések ugyan, de az élettől távol vannak. Példának azt hozom fel, hogy egy múlt századból való kalotaszegi magyar viseletet vessenek össze egy maival, tehát száz évvel későbbivel, és a változás úgyszólván semmi. Dehát nem is lehet rajta változtatni, mert pontosan meg van szabva pl., hogy milyen viseletben kell a menyasszonynak esküvőjére a templomba mennie. Ha nagyon figyelmesen néznők a viseletet, valami változást csak észlelnénk, mert száz év alatt a gyáripar kiszorította a háziipart; de régen, az általunk kutatott időben ilyen folyamattal nem számolhatunk, legfeljebb ha a kereskedelmi áru változott, bár az is inkább a vevőkörhöz alkalmazkodott. A ceremóniához fűződő szokások nem változnak s a velük kapcsolatos viselet sem éppen úgy, mint ahogy a ceremónia szövegei, imái stb. sem változnak évszázadokon, sőt évezredekken át. De ha változnának, akkor sem egyszerre, hanem vidékenként, s más vidékek még évszázadokig tartanák a régi módot. Ezért érzem én „papírízűnek” a régészeti „horizontok” felállítását. Ezért óvakodom attól például, hogy Csallány kollégám időrendjét használjam, aki évtizedekre tudni véli, hogy miként változott az avar „divat”, s amit megfigyel Dévénynél, azt érvényesnek tartja Orsovánál is. Nekem pedig meggyőződésem, hogyha két azonos nemzetségbeli avar férfi állana előttünk, az egyik a VIII. század elején élt volna, a másik pedig a IX. század derekán, a kettő között aligha tudnánk különbséget tenni. Számunkra szinte elképzelhetetlen változást, az egész életet átható változást jelenthetett például a halotthamvasztásról a tetem eltemetésére való áttérés. Nagy megrázkódtatás volt ez, semmiképpen nem egyszerű „hatás”, ugyanígy egészen mélyreható változást idézhetett elő a pogány temetési ceremóniákról, a másvilági útra indítás „mellékletes” módjáról a keresztény temetkezésre való áttérés. Ilyen megfontolások készítenek arra, hogy pl. egy-egy nemzetségi jelkép eltűnése mögött az illető nemzetség kihalását lássam (ad analogiam: később a címerekkel!). Ezért — úgy érzem — nem felesleges az óvatosságom, amikor egy-egy ilyen nagy változást nem vagyok hajlandó egyszerűen „valamilyen hatás” közbeiktatásával magyarázni. Szó volt például a szláv törzseknek a halotthamvasztásról a tetem eltemetésére való áttérésére: hatalmas változás! Mi ennek az oka? — kérdezzük őszinte várakozással a szláv kutatóktól. A régész számára különösen izgalmasok a régihez való ragaszkodás és az új színleges elfogadásának szink-

retisztikus kísérletei. Mi nem tárgyról írunk, hanem emberekről, a tárgyak csak az ember színéváltozásának jelképei!

Ezek előrebocsájtása talán a kollégák számára magyarázatul szolgál, hogy miért foglalkoztam csak mellesleg időrendi kérdésekkel, s miért nem bibelődtem régebben ethnikai kérdésekkel. Voltaképpen először a nyitrai Intézet egyik szíves meghívásának eleget téve, voltam kénytelen „megvédeni az avarokat”. Engedjék meg, hogy ezt a kifejezést baráti humorral élezzem ki, hiszen a tudományban előbb-utóbb amúgy is tisztázódnak a kérdések.

Mai előadásomat két részre tagolom: először beszámolok a magyar régészetnek a honfoglaláskori szlávssággal kapcsolatos eredményeiről, másodszor pedig — szinte önálló értekezésben — a régészetet és a nyelvtudományt fogom össze egy kérdés megvizsgálásához (természetesen a történelemtudomány is együttjátszik az előző kettővel). Ez a kérdés pedig a magyar kereszténység szláv szókincsének eredete, az átvétel kora, lehetősége. Ennek időpontját ugyanis egyszerűen a magyar honfoglalók kereszténységre való térítésével keltezték, ez azonban bizonyos — alább kifejtendő — okok miatt nem bizonyul helyesnek és más megoldást kell keresnünk.

A SZLÁVOK KUTATÁSA A MAGYAR RÉGÉSZET UTOLSÓ 25 ÉVÉBEN

Kezdjük munkánkat beszámolóval, amely azonban csak az alapvonalakra terjed ki, akit a részletek érdekelnek az irodalmat megtalálhatja: Banner—Jakabffy bibliográfiájában.

Mondva-mondatlan valamennyi régészünk Hampel József véleményét támasztja alá, vagy vele vitatkozik, amikor a szláv lelet kérdése kerül szóba. Ezért előljáróban idézzük fel Hampel szövegét:³

„In der Umgebung der ungarischen Reitergräber, die zumeist einen gewissen Prunk zeigen, befinden sich häufig ärmliche Bestattungen mit geringwerthigen, einfacheren Schmucksachen; meist sind letztere aus Silberdraht, am häufigsten kommen die charakteristischen Schläfenringe vor; auch Thongefässe finden sich meist von einfachem derben Geschmack oft mit dem Wellenornamente verziert. Grabfunde diesen Inhalts lassen sich bereits in den Grabfeldern der zweiten Gruppe constatieren; man weiss noch nicht, wann sie beginnen, doch scheint seit ihrem Beginne in der Art des Grabinventars Jahrhunderte hindurch keine nenneswerthe Veränderung eingetreten zu sein. Münzbeilagen erschienen erst ganz am Schlusse unserer Periode. Einmal kam eine Anzahl am Rande beschnittener byzantinischer Goldmünzen vor, die dem X. Jahrhundert angehören, in einem Schatze vermischten Inhaltes gefunden bei Tokaj. Bei Gelegenheit einer anderen Aufdeckung fand man in Aradföldvár eine Grabstätte mit solchen Beilagen. Zwei ungarische Münzen, eine Silbermünze des Königs Béla (1061 bis 1063) und eine des Königs Ladislaus II (1161 bis 1162) wiesen als Grabbeilagen den Friedhof in das XII. Jahrhundert. . . Aller Wahrscheinlichkeit nach haben wir viele von diesen bescheidenen Grabeinlagen slawischen Bewohnern des Ungarlandes zuzuerkennen.” — 1907-ben kiadott „Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről” című alapvető munkájában pedig magyar nyelven így ír b) csoportjának jellemzésekor: *„A csoport jellegéről legtöbb képet ad a bjelo-brdo-i XI. századi temető Szlavóniában, ahol több mint 200 fölösött sírnak a tartalma akkor kerülhetett föld alá, mikor azt a területet a honfoglaló magyarság még nem foglalta volt el. Péter, Endre és I. Béla király pénzei a sírokban jelzik azt a kort, amelyben e temető eddig felkutatott részében a temetkezés*

³ Hampel, J., Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig, 1905. I:31—32.

megszűnt... Soros temetőink anyagát nem vetettük egybe a délszláv szomszédok egykori temetőivel és nem kerestük az analógiákat Cseh- és Lengyelországban, meg az Elba-melléki egykori szláv területeken. Megtették helyettünk szláv szaktársaink, legutóbb dr. Brunšmid. Nincs okunk tárgyilagosságot egybevetéseiknek az eredményét kétségbevonni, mely oda szól, hogy e korabeli soros temetőink túlnyomó zöme szlávoktól származik.”⁴

A magyar kutatás mintha ezzel le is zárta volna érdeklődését. Jól emlékszem, hogy, amikor a 930-as évek közepén Kniezsa István monumentális művén dolgozott⁵, eljött a Nemzeti Múzeumba, hogy tanácsot kérjen, mely temetők tekinthetők szlávoknak, akkor is Hampel megállapításához utalták őt. Kniezsa ezen kívül nem is tudott mást használni, mint Fethich Nándornak és Roska Mártonnak néhány lényegtelen megjegyzését.⁶

Ilyen előzmények után következett be 1945 után a magyar régészet nagy változása, amelyben történészeink — az ellenkező végletbe esve — a szlávsnak túlzottan nagy szerepet tulajdonítottak a magyar műveltség kialakításában. A Magyar Tudományos Akadémia a magyar régészet kötelességévé tette a szlávsnag anyagi műveltségével való foglalkozást s erre aligha találhatott volna alkalmasabb kutatót, mint id. Fehér Gézat, aki sok időt töltött Bulgáriában és a szláv nyelveket szinte az anyanyelv szintjén beszélte.

Fehér Géza zalavári ásatásaival írta be nevét a magyar-szláv kapcsolatok kutatásába⁷, s azzal, hogy mint történész, éles szemmel látott meg olyan lehetőségeket a régészeti anyagban, amelyre eddig nem figyeltünk. Előre kell bocsájtanom, hogy a szláv régiségek meghatározásában Fehér Géza egy tapodtat sem ment túl Hampel eredményein, egyszóval ő az ún. „bjelo-brdoi” műveltséget tekintette a szlávok hagyatékának. Nagy szorgalommal látott neki az emlékek összegyűjtésének, s vele egyidőben hasonló munkát végzett Éry Kinga és Kralovánzky Alán is. Hármuk munkája végül is Szőke Béla szerkesztésében látott napvilágot⁸. Ez a munka szilárd alapot teremtett a további kutatás számára.

Nem céloim itt tudománytörténeti értékelést adni, megelégszem tehát egy-egy fontosabb dolgozat, eredmény bemutatásával. Fehér Géza nagy felismerésének jellemzéséül egyik, halála után megjelent dolgozatából idézek, amelyben a magyar (értendő ezen a klasszikus honfoglaláskori leletcsoport) és a szláv (értendő: a „Bjelo-brdoi” műveltség) összeolvadásának négy szakaszát különbözteti meg.⁹ Az ő szavaival: „*Die erste Entwicklungsphase. Sowohl die Ungarn, als auch die Angehörigen der einheimischen, hauptsächlich slawischen Bevölkerung werden in gesonderten Gräberfeldern bestattet... Die zweite Entwicklungsphase. Ungarn und Slawen werden zwar noch in gesonderten Gräberfeldern bestattet, aber in dem ungarischen Gräberfeld sind bereits einige Gräber vorhanden, in deren Beigabe slawische Schmucksachen zu erkennen sind, während in den slawischen Gräberfeldern ungarische Gegenstände zum Vorschein kommen, vereinzelt sogar auch Ungarn bestattet werden... Die dritte Entwicklungsphase. Ungarn und Slawen werden in demselben Grä-*

⁴ Hampel J., Újabb tanulmányok... 12, 20.

⁵ Kniezsa I., Magyarország népei a XI. században. Szent István Emlékkönyv (továbbiakban: SztIE), Bp. 1938, II:368—472.

⁶ A honfoglalás és Erdély: A Történeti Erdély, Bp. 1936. 163.

⁷ Fehér, G., Les fouilles de Zalavár (1951—53) Acta Arch. Hung. 4 (1954):201—265 és a 2. jegyzetben idézett irodalom.

⁸ Fehér G.—Éry K.—Kralovánzky A., A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei (Szerk. Szőke Béla). Budapest, 1962.

⁹ Fehér, G., Beiträge zum Problem des ungarisch-slawischen Zusammenlebens. Acta Arch Hung. 1957:269—318.

berfeld bestattet, doch sowohl die Ungarn, als auch die Slawen in gesonderten, durch einen leer gelassenen Gebietsstreifen voneinander getrennten Gruppen. Dies bedeutet, das Ungarn und Slawen bereits in einer Gemeinde, doch innerhalb derselben in getrennter Gruppe wohnen... Die vierte Entwicklungsphase. Ungarn und Slawen werden ohne jede Trennung in demselben Gräberfeld begraben. Dies bedeutet, dass sie bereits zusammen, in einer Siedlung wohnen."

Még ma is, amikor sokkal árnyaltabban látjuk a kérdést, csak bámulhatunk Fehér Géza éles felismerésén, bár magyarázataink nem egyeznek az övével. Ma az általa megfigyelt szakaszosságban inkább Árpád magyarjainak egybeolvadását látjuk a magyar köznéppel.

Fehér Géza után a kutatás megváltozott. A változást Kralovánszky Alán dolgozatai¹⁰, de főként Szőke Béla nagyjelentőségű felismerése hozta¹¹. Természetesen ezek a munkák nem születtek volna meg, ha a magyar régészekkel párhuzamosan — és sokkal nagyobb mélységben — nem folyt volna a szláv területeken nagyértékű kutatómunka. A „bjelo-brdoi” műveltség „vezérkövületét”, a halánték-karikákat vizsgálta Kralovánszky Alán. Elterjedésüket Kniezsa István XI. századi népi térképén figyelve arra a meglepő felfedezésre jutott, hogy a halántékkarikás temetők nagy része színmagyar területekről való, tehát a halántékkarika nem jelenti a szlávtság jelenlétét. Egy másik dolgozatában pedig a félhold alakú csüngőkről mutatta ki, hogy kereskedelmi áruk, s ugyancsak nem használhatók a népiség meghatározásakor (közben tisztázódott a hullámvonalas edényeknél is, hogy díszítésük elsősorban a kort mutatja, s jelenlétük nem jelenti okvetlenül szlávok megtelepedését). A fellazulás utáni új szintézist Szőke Béla kísérte meg, akinek munkássága teljesen új szint hozott ebbe a kérdésbe. Ő pozsonyi és prágai neveltetésű lévén a szláv nyelvekben és irodalomban éppen olyan járatos volt, mint Fehér Géza, a csehszlovák kutatókhoz fűződő baráti kapcsolatai pedig lehetővé tették számára az irodalomnál is pontosabb, a még nem közölt eredményeikről való tájékozódást is.

Saját szavaival ekként jellemezhető az az új, amit hozott:¹² „*A Kárpát medence X—XI. századi nagy soros temetőit az európai és a magyar szakirodalom a szlávtságnak tulajdonította, e temetők anyagi kultúráját pedig az egyik szlávóniai temetőről bjelo-brdoi kultúrájának nevezte. E szemlélet alapja az volt, hogy a kutatók a honfoglaló magyarságot csak mint uralkodó, gazdag népet tudták elképzelni, amely rátelepedett a Kárpát-medence szláv őslakosságára és szolgáskorba hajtotta... A régész-történészek — köztük a legnagyobbak, mint Hampel J., Niederle, J. Eisner stb. — figyelmen kívül hagyták, hogy gazdag, sokszor pompás honfoglaló magyar emlékekkel egyidőben egy sokkal szegényesebb, egyszerű műveltség emlékei is megjelentek a Kárpát-medencében. E műveltség tömegeket, tehát köznépet képviselt; kialakulása pedig a dél-oroszországi ligetes steppe területén történt, s a Kárpát-medencében mint zárt, teljesen új szint jelentő műveltség tűnt fel... e temetők... a honfoglaló magyar köznépet takarták... E köznépi temetőkben megőrzött anyagi műveltség a X. század második felében erősen megváltozott...*”

Szőke Béla nyomán azonban mintha teljesen eltűntek volna a szlávok temetői. Míg előtte mindent szlávoknak tartottak, nyomában semmi sem maradt a szlávtságnak. Lassan megjött erre az egyoldalúságra is a visszahatás a magyar régészeti irodalomban. Mesterházy Károly¹³ voltaképpen Kralovánszky Alán munkáját vizsgálta felül a

¹⁰ Kralovánszky A., Arch. Ért. 83(1956):206 sk.; 84(1957):175 sk. és Arch. Ért. 86(1959):76—81.

¹¹ Szőke B., A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. I. Budapest, 1962.

¹² Szőke, im. : 101.

¹³ Mesterházy K., Az S-végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében. DMÉ 1962—64, 95—113.

halántékkarikákról és az időrendbe szedett temetők alapján úgy látta, hogy ez a viselet a szlávoknál keletkezett, még hozzá a Dunántúlon, de elterjedésében már igen korán elérkezett a magyarokhoz is. Sajnos a vizsgált anyag nagy része — és ez az összes eddigi elméletekre is vonatkozik — csak kis részükben feltárt temetőkből való. Nem lévén teljes feltárás, nehézségekbe ütközött a temetőterképek elemzése is. Ennek hiányában néha helytelen következtetésekre jutottak a kutatók. A csákbereányi avar temetőnél (amelyet én ástam) például az a helyzet, hogy aki csak a jegyzőkönyvet és a sírok anyagát nézi, az a kora-avar anyaggal együtt talál egy halántékkarikás sírt. Igen ám, de a sírra akkor bukkantunk, amikor a temető szélét kerestük, s az egyik árokban, jó 20 méterre a temetőtől került elő a halántékkarikás sír! Nyilvánvaló, hogy nem tartozott a korai avar temetőhöz.

Éppen ezek miatt a kérdések miatt nagy jelentőségű a két teljesen feltárt halántékkarikás temető, amely szilárd következtetésekre ad alapot. A Fiad-képusztai temetőnél (a „Fiad” — „d”-je honfoglaláskori magyar kicsinyítőképző, a „Kér” pedig egyik honfoglaláskori törzsnevünk!) Szőke Béla azt a fontos megállapítást teszi, hogy az ékszerformák alapján a magyarságot ért szláv hatás dél felől érkezett, a horvát-szlovén területről¹⁴. Hasonló következtetésekre jutott a leletek áttekintésekor Fehér Géza is, azzal a különbséggel, hogy ő nem déli szláv hatást lát ebben, hanem bevándorlást.

A halimbai temető a másik teljesen feltárt temetőnk.¹⁵ Bár Török Gyulának a a temető elemzésekor végzett munkájával nem mindenben tudok egyezni, mégis párhuzamaival, megfigyeléseivel sok újat hozott a X—XI. század régészetébe és végeredményben megerősítette Szőke Bélának a köznépi temetőkről kialakított új elméletét. Cs. Sós Ágnes munkásságának javarészét a IX. század foglalja le s így lényegesen újat a magyar-szláv viszonyhoz nem hozott.¹⁶ Legújabban én vetettem fel, hogy a magyar szláv kapcsolatok lényegesen korábban kezdődhettek, mint Árpád magyarjainak honfoglalása, mert a Kárpát medencét — felfogásom szerint — már a VII. század végétől sűrű rajokban népesítették be az onogur-magyarok¹⁷. Erről most nem beszélek bővebben, mert előadásom II. részében kénytelen leszek visszatérni erre a gondolatra.

Ennyi tehát a summája a magyar régészeti munkának. Bevalljuk, elég sovány eredmények, s főként alig támaszkodhatnak nagyméretű, hiteles ásatásokra. Amíg valamilyen döntő jellemvonást nem találunk arra, hogy elkülönítsük azt, hogy egy-egy temetőnk köznépi magyar-e, vagy szláv, addig a magyar-szláv kapcsolatok régészete egy helyben topog.

A MAGYAR KERESZTÉNYSÉG SZLÁV SZAVAIRÓL

Itt is majdnem az a helyzet, mint a régészetben: egy hetven évvel ezelőtt megjelent nagyszerű munka hatása alatt állunk meg a mai napig: Melich Jánosnak a magyar nyelv szláv jövevényszavairól írt munkája nyomja rá a bélyegét a későbbi kutatásra¹⁸ és Kniezsa István is csak pontosabbá tette mesterének monumentális életművét¹⁹.

¹⁴ Nemeskéri, J.—Lipták, P.—Szőke, B., Le cimetière du XIe siècle de Képuszta. Acta Arch. Hung 3 (1953) Bp. 205—370.

¹⁵ Török, Gy., Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. Arch. Hung. XXXIX. Bp. 1962. Bírálatomat l.: Századok 1964:804—806.

¹⁶ l. a 2. jegyzetet.

¹⁷ László Gy., Kérdések és feltevések a magyar honfoglalásról. Valóság 1 (1970):48—64.

¹⁸ Melich J., Szláv jövevényszavaink. I. 1. Bp. 1903.

¹⁹ Kniezsa I., A magyar nyelv szláv jövevényszavai 1/1—2, Bp. 1955.

Szerencsénkre Melich János csaknem kőtetnyi terjedelemben foglalkozott a magyar kereszténység szláv jövevényszavaival. Tudvalevő, hogy a magyar műveltség igen lényeges szláv hatáson ment át, olyannyira, hogy egyik magyar folklorista — Róheim Géza — e hatás nagyságát úgy fogalmazta meg, hogy: „egyáltalában nem túlzás, ha röviden ezt mondjuk: a magyar néphit szláv néphit.”²⁰ Hadd magyarázzam meg, hogy miért éppen a kereszténységre vonatkozó szavaink bemutatását tervezem. Azért, mert történeti forrásokból ismerjük a magyarországi térítések időrendjét s a térítőket, remélhető tehát, hogy a szláv hatások korára becses adatokat nyerünk. Hadd mondjam meg előre: ebben a várákozásban nem is csalódunk, bár az eredmény váratlan lesz. Még azt is szeretném előrebocsájtani: magam nem vagyok nyelvész s ezért kiváló nyelvtudósaink eredményeit szilárd alapnak tekintem. Nem a nyelvészeti részhez szólok hozzá, hanem a történeti-régészeti kérdések hátterét, egykorú tanúját keresem a nyelv emlékezésében.

Nézzük a legfontosabb szavakat. Kniezsa István egyik dolgozatából²¹ idézem a következőket: „*Hogy a magyarság kitől vette át a kereszténységet, a magyar kutatást már régóta foglalkoztatja. Krónikáinkból és legendáinkból úgy tudjuk, hogy Géza udvarának megtérítésében német papokon kívül Adalbert prágai püspöknek volt nagy része. Ebből tehát az következne, hogy a keresztény terminológia is főként német, esetleg cseh eredetű volna. Azt azonban határozottan lehet állítani, hogy a magyar keresztény terminológiában német elem alig van, ezzel szemben annál több a szláv. Azokon a kifejezéseken kívül, amelyek még a pogány korból származnak és honfoglalás előttiiek (pl. Isten, ördög, boldog, táltos, böjt, búcsú, bocsánat — a régi bocsánik igéből —, bűn, gyón, áld, átkoz, imád, javas, orvos, boszorkány, bölcs, bű... bűbáj, réül, részeg, vasárnap, hétfő, kedd stb.), a kereszténységre vonatkozó kifejezések legrégebb rétege a szlávól származik: kereszt (görög-keleti szláv: *kr̃st*), keresztény, régebben a katolikusoknál is keresztyén (*krestjan*), bérnál (*birmati*), szent (*svet*), malaszt (*milost*), pap (*pop*), apát (*opat*, a németből, ez pedig a latin *abbasból*), apáca (*opatica*), érsek (*aršik*: szláv képzés a görög *archi-episcoposból*), barát, „szerzetes” (*brat*), zsolozsma (*služba*), zarándok (*strannik*), parázna (*prazna*), zsidó (*židov*), szövétnek (*světnik*), karácsony (*kračun*). Szlávól való a szerda (*srěda*), csütörtök (*četvrtk*), péntek (*petek*), szombat (*sobot*, ez végeredményben a héber *sabbath-ra* megy vissza). A kifejezések egy része (kereszt, érsek) határozottan görög szertartású szláv nyelvből származik, míg a másik része latin szertartású délnyugati szláv nyelvekre (szlovén, horvát) mutat és egy sincs, amelyik cseh eredet mellett szólna.” Vegyük ehhez még hozzá ófelnémet-bajor szavainkat: *zsolttár, pünkösöd, püspök, kehely*.²² Jegyezzük meg azt is, hogy mind a szláv, mind a bajor szavak nagy része igen korai X. századi, de lehet, hogy korábbi hangalakot mutat. Ez a „lelet” úgy értelmezendő, hogy a szavaknál a X—XI. század csupán terminus ante quem. Ennek értelmében vezetjük tovább gondolatunkat.*

Nézzük most előbb magyar szavainkat. Ezek annyira gazdagon illeszkednek rá az új hitre, hogy az egyházi méltóságokat, a rendtartást, az ünnepeket nem számítva, akár egész bibliafordítás kitelnék belőlük. Ez arra mutat, hogy a magyarságnak a kereszténység felvétele előtt is mély élménye volt a hitelérről, az új tan csak új tartalommal töltötte meg a régtől ismert fogalmakat. Olyan szavaknak mint a búcsú, böjt, bocsánat, bűn, gyón stb. semmi keresnivalója valamiféle samanista hitben, de értelme van valamelyik nagy világvallásban például az iszlámban, vagy egy keresztény ono-

²⁰ Róheim G., A magyar néphit és népszokások. Bp. 1925:335.

²¹ Kniezsa I., Magyar-szláv nyelvi érintkezések (A magyarság és a szlávok kötetben, Budapest, 1942):175—176.

²² Kniezsa, SzJLSz. i. m.: 788, 929, 930 és 665.

gurságnál. Már a VII. században tudunk a Kaukázus térségében onogur püspökségről²³. Ehhez még csak annyit, hogy a hitre vonatkozó ősi szavaink nagy része török szó! — Mindenesetre annyi bizonyos, hogy a térítők nem valamiféle elmaradt, műveletlen néppel találkoztak, hanem olyanal, amelyiknek istenről, ördögről, bűnről, áldásról, átokról, gyónásról stb. stb. már kiterjedt fogalmai voltak. A finnugor rétegből származó szavaink jóval egyszerűbb vallási képzetekről tanúszkodnak.

Említettük már, hogy szláv jövevényszavaink elsősorban az egyházi szervezetre, egyházi emberekre vonatkoznak, mintha a szlávok, elsősorban is a délszlávok csak szervezetet adott volna a meglevő tartalomhoz. De éppen ez élezi ki a kérdést, mert eddig nagyjából úgy vélték, hogy a magyarság hivatalos térítői bajorok, csehek, olaszok, franciák voltak, de a népi kereszténység a szlávok révén gyökereződött volna meg s íme: éppen nem a hit lényegére vonatkoznak a szláv kölcsönszavak, hanem az egyházi szervezetre és a papi eljárásokra. Ezt az ellentétet szeretném a továbbiakban még jobban kiélezeni azzal, hogy feljuttjuk emlékezetünkben, hogy kik is voltak a magyarok keresztény hitre térítői. Adatainkat Asbóth Oszkár²⁴, Volf György²⁵ Melich János²⁶, Csóka J. Lajos²⁷, Galla Ferenc²⁸, Balanyi György²⁹, Mihályi Ernő³⁰ és Moravcsik Gyula³¹ összefoglaló munkáiból és részlettanulmányaiból vettük.

Zagiba Ferenc nagy érdeme³², hogy ki tudta mutatni, hogy a bajor egyháznak a szlávok közé küldött térítői a Két Testvér előtt már szláv liturgikus szövegeket alkottak és a hithirdetés — az alulról jövő térítés ír elvének megfelelően — szláv volt. Ebben a latin-görög kifejezések természetesen alkalmazkodtak a szláv nyelv hangtörvényeihez. (A magyarba is így kerültek át!) Ez a missziós magatartás szabta meg Salzburg térítési módját, szemben a „felülről való térítés” gyakorlatával. Ehhez meg kell jegyeznünk, hogy a X. századi magyar térítések kivétel nélkül mind „felülről jövő” térítések, mert a fejedelmi, királyi udvarnál kezdődtek és az összeterelt nép uralmi engedelmisségből veszi fel az új hitet. Ez lényeges mozzanat, mert azt jelenti, hogy a térítés, a hit nyelvezetével elsősorban az uralkodó osztály ismerkedett meg, a nyelv azonban, amely annyi szláv jövevényszót őrzött meg, a nép nyelve volt. Tolmács mindig akadt, a sok hadifogoly megtanulta a magyar nyelvet. Bár Géza fejedelem korára már csak öreg hadifoglyok lehettek, mert a fogolyszerző kalandozások már évtizedek óta szüneteltek. Ilyen tomácsok azonban nyilván nem latinból fordítottak, hanem bajorból, vagy szlávból és magyar beszédjükbe — amely jól idomult az új hithez, fogalmi köre úgyszólván készen volt —, az intézmények stb. nevére, — amire nem volt magyar szó — szlávok latinsággal szótták bele. Ezek szerint

²³ *Moravcsik Gy.*, A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. SzIE. I:171—212.

²⁴ *Asbóth O.*, A szlávok és a magyar keresztény terminologia. MTA Ért. 1884:95—96.

²⁵ *Volf Gy.*, Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás. NyK. 1897:1—51, 166—193, 307—324. — *Die Heimat der kirchenslawischen Sprache und die Landnahme der Magyaren.* Ethn. Mitt. aus Ungarn, 1897:27—31.

²⁶ Lásd a 18. jegyzetet.

²⁷ *Csóka J. L.*, A magyarok és a kereszténység Géza fejedelem korában. SzIE. I:269—291, az idézett hely: 277—78.

²⁸ *Galla F.*, Szent István apostoli tevékenykedése és e téren ismertebb munkatársai. SzIE. I:295—328.

²⁹ *Balanyi Gy.*, Szt. István mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője. SzIE. I:331—359.

³⁰ *Mihályi E.*, Szent István monostorai. SzIE. I:363—385.

³¹ *Moravcsik Gy.*, Görög nyelvű monostorok Szt. István korában. SzIE. I:389—422. Ismerjük a bizánci térítéseket, Hieroteos püspök szerepét és azt, hogy Géza fejedelem lánya, István király édesanyja görög-keresztény volt.

³² *Zagiba, F.*, Das Slawische als Missionssprache. Die sogenannte „lingua quarta”—Praxis der bayerischen Mission. (Die Welt der Slawen XII), 1967:1—18.

bizonyos, hogy térítő papjaink nagy része szlávul tudó szerzetes volt, a tolmácsok pedig a két nyelvet jól értő hazai szerzetesek voltak, lehettek köztük csak bajorul tudó szerzetesek is, ezek azonban feltehetőleg inkább az udvarban működtek, s tolmácsaik a magyar szövegbe az intézmények, ünnepek nevét bajorul szótték be. A szavak maguk természetesen mit sem mondanak a hithirdetők nemzetiségéről, csak arról, hogy a népi kereszténység nagyrészt nem a bajorból, hanem a délszlávból való fordításban került a magyarokhoz, magyarul kitűnően tudó szerzetesek útján (azért változtatták meg isten, ördög stb. szavainkat!). Ezek lehettek szlávul tudó magyarok is, de inkább úgy véljük, hogy magyarul tudó szlávok voltak. Ha a magyar és a szláv egyházi kifejezéseket egybevetjük, az az érzésünk, mintha egy magyar ember beszélne a hit dolgairól, de az intézmények nevét latin-szláv nyelven szőné szavai közé. Mivel a legfontosabb fogalmak magyarul vannak, csak a „kísérőjelenségek” hangzanak délszlávul, itt-ott bajorul.

Hogy milyen mérvű volt a magyar nyelv alkalmazkodó képessége, arra bizonyosság, hogy a lefordíthatatlan karácsony és pünkösd szláv, illetőleg bajor szóval került nyelvünkbe, a hús „újra vét-elét” jelentő húsvét a magyar nyelvben is tükörszóként honosodott meg, méghozzá latin szertartású szláv nyelvből való fordítás-ként. A húsvét ugyanis sem a horvátban (de a többi szlávban sem) nem a latin-görög eredetű kifejezés, hanem az olasz carne-assumptio fordítása. Asbóth³³ után Melich bizonyította be, hogy ez a nyelv csak az Adria menti horvát lehetett (i. m. 300—301).

Nagyon is feltehetőnek tartom, hogy a kereszténységre vonatkozó szavainkat, nem a nép (a délszláv) adta át a magyar népnek, hanem térítő szerzetesek útján jutottak ezek a szavak a magyar nyelvbe. Váczy Péter ugyan még úgy gondolta, hogy: „A magyarok betelepülésekor a jobbjára szláv nyelvű lakosság nem pusztult el, hanem továbbra is földjén maradt. A jövevény magyarokkal együtt élve és összeolvadva, átadta nekik kereszténységét, melyet az új népvándorlás viharai közt is meg tudott magának őrizni. A magyar kereszténység lassú, természetes fejlődés útján bontakozott ki az itt talált népek kereszténységéből. Még mielőtt a határok megnyitak volna az idegen térítők számára, a magyarság észrevétlen kulturális felszívódás útján már elkészült a szentistváni kereszténységre.”³⁴ Váczy érvelésében vannak nagyon meggondolkoztató észrevételek — amint alább kitűnik — de ennek ellentmond, hogy például a sátoros ünnepek körüli magyar népszokásokban, babonás szertartásokban aránylag szegényes a szláv elem, pedig bizonyos, hogy a népi kereszténység átvétele esetén ezek uralkodnának az egyházi tanítás felett: éppen Róheim idézett könyvének olvasása győz meg az aránylag halvány szláv „hatásról”.

Eddig csak a nyelv emlékezete alapján beszéltünk arról, hogy kik lehettek az uralkodók és a magyar nép térítői. Azonban erről történeti adatok szólnak. Foglalkuk röviden össze e két forráscsoport vallomását. Mit is mond a nyelvészet? Elsőnek Asbóth Oszkár vizsgálta szláv jövevényiszavainkat a teljesség igényével s ő úgy vélte, hogy: „a szláv szók nagy tömege csak a mai hazánkban kerülhetett nyelvünkbe... a szók többsége bolgár nyelvjárásból származott”³⁵ — itt az avar uralom után a Dunáig terjedő bolgár uralomra gondol, és Pest bolgár nevét hozza bizonyossággul. Vele szemben Volf György úgy véli, hogy a kereszténységet velencés olaszoktól tanultuk volna, értvén Velence területén a Dalmáciától Friaul déli részeiig terjedő hatalmas terüle-

³³ Asbóth, NyK. XVIII. i. m.: 397 sk.

³⁴ Váczy Péter, Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. SzIE. I:215—265, az idézett hely: 259.

³⁵ Melich, SzIJSz: 82 alapján

tet.³⁶ Ennek az elméletnek bírálatát adta Melich János, majd Kniezsa István a modern nyelvtudomány teljes kritikai apparátusával s ők bizonyították be, hogy szláv szavaink nagyrészt délszláv (horvát, szlovén) latin szertartású kereszténységből valók, kisebb része bolgár, illetőleg néhány szavunk bajor térítők útján került nyelvünkbe.

Ezek után nézzük a térítésre vonatkozó történeti adatokat, köztük is azokat, amelyek a magyar honfoglalás utáni térítésről szólnak. Később majd — kényszerű okokból — sorra vesszük a honfoglalás előtti térítés adatait is.

Géza fejedelem korában az előkelő sváb származású Szent Wolfgang einsiedelni bencés jön téríteni (971—972). Egész neveltetése bajor környezetben játszódott le. Az vetett véget működésének, hogy Pilgrim passauai püspök visszaparancsolta hazánkba és a regensburgi püspöki székhelybe emelte.³⁷ Passau érdeklődése a magyar térítés iránt nyilván még a Duna-Rába közti avarok feletti jog folytonosságának megőrzésén alapul.

Pilgrim küldetésében ezután Bruno verduni püspök megy Géza fejedelemhez 973-ban, hogy megnyerje a „királyt”. Meg is keresztelkedett az udvar s ettől fogva az országban élő nagy számú keresztény szabadon gyakorolhatja vallását. Figyeljünk erre az adatra, mert a továbbiak szempontjából jelentősége lehet: „Christiani autem, quorum maior pars populi est, qui ex omni parte mundi illus tracti sunt captivi, quibus nunquam soboles suas licuit nisi furtive domino consecrare modo certatim nullo obstante timore offerunt eos baptizare (St. L. Endlicher, Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana: 132). Géza megkövetelte, hogy példáját kövessék s Pilgrim jelenti a pápának, hogy 5000 előkelő magyar vette fel a keresztiséget és szinte az egész magyar nép kész elfogadni a kereszténységet. Ez a térítés a politikai viszonyok alakulása, a magyar-bajor szövetség miatt átmenetileg ellanyhult.

Nyilvánvaló, hogy a Géza fejedelem alatti térítők nem terjeszthették el a kereszténység szláv szavait nálunk — hiszen nem voltak szlávok. De ugyanez mondható el a Szent István alatti térítőkről is. Ezek közül az első Szent Adalbert prágai püspök és kísérete, ám láttuk, hogy nyelvünk kölcsönszavai közt nincsen a cseh vagy a rokon nyugati szláv nyelvekből származó egyetlen egy sem. Nem szabad elfeledkeznünk a Géza, majd István alatt Magyarországra jött bajor főurakról, sőt magáról a királynőről sem, akiknek kíséretében nyilván bajor szerzetesek, vagy magasabb egyházi méltóságok jöttek hazánkba. Ennek ellenére a bajor szókincs elenyésző.

Szent István már uralkodása elején térítő papokat kér az aszkétikus, Cluny szellemében megújult nyugati egyházaktól és a Szentföldre menő zarándokok is hazánkban át veszik útjukat Németországból, a Rajna mentéről, Franciaországból jövet. Nyilvánvaló, hogy ezek sem terjeszthették el kereszténységünk szláv szókincsét. A térítők minden esetben királyi parancssal indultak útjukra, köztük már nagy számban lehettek magyarok is, vagy legalábbis olyanok, akik nyelvünket jól értették. Általában minden adat arra mutat, hogy a térítés felülről történt, királyi parancsra, királyi jóváhagyással. Ahogyan Galla Ferenc írja (SzIE. I.: 298): „A térítők a király irányításával indultak a magyarok közé, ő adott tolmácsot melléjük és meghagyta ispánjainak és egyéb tisztjeinek, hogy elvezetvén őket munkaterületükre, védelmükről és ellátásukról gondoskodjanak. A hitoktatás megkönnyítése végett elrendelte, hogy a nép időnként gyűljön össze Isten igéjének meghallgatására.” A szerzetesek szinte kivétel nélkül a királynő hazájából, Regensburgból jöttek. István király a bajor szenteket választotta patrónusáivá s általában az egyház bajor mintára épült, legfeljebb ha olasz és francia szerzetesek gazdagították a fiatal magyar kereszténységet.

³⁶ Volf, lásd a 25. jegyzetet

³⁷ Csóka L. SzIE. I. i. m.: 277—278.

A magyar kutatás bőséggel ismeri mindennek az adattárát. Ám számunkra elég annak a tudomásulvétele, hogy sem Géza fejedelem, sem István király alatt — később még kevésbé — nem volt olyan korszak, amikor a magyarság megtérítésében kimutatható lenne egy horvát-szlovén térítési korszak. Tovább növeli az ellentmondást, hogy a X—XI. századi magyar sírokban talált kereszt-ereklyetartók kivétel nélkül a bizánci körből származnak. Az összeolvadásnak természetes útját járta volna a szláv jövevényszavaknak Fehér G. által feltett négy szakasza, mely első pillantásra meggyőző volt, de — mint vázoltam — kiderült, hogy itt elsősorban nem a szlávokról van szó, hanem a magyar köznépről és Árpád magyarjainak összeolvadásáról.

Mindezek alapján kénytelen vagyunk akként fogalmazni, hogy a X—XI. századi magyar térítésre vonatkozó adatainkból semmiféle magyarázatot nem kapunk nyelvünk szláv keresztény szókincsére³⁸ (a kalandozások koráról semmi adatunk nincsen). Ennek következtében még élesebben vetődik fel a kérdés: mikorból származhat a magyar kereszténység jelentős szláv szórétege. Erre a kérdésre csak egyik feltevésünk kapcsán tudunk elfogadható választ adni, van ugyanis egy korszak, amikor a keresztény térítés a legszorosabban kapcsolódik a szlávokhoz, ám ez nem a X., hanem a IX., sőt a VIII. század.

Több alkalommal módomban volt bemutatni azt a gazdag leletanyagot, amely az avar kori kereszténységre vonatkozik. Legutóbb a II. salzburgi szláv kongresszuson foglaltam össze az ezzel kapcsolatos kérdéseket. Hogy ennek a kereszténységnek mi lett a sorsa, alig tudható, de hogy a kései avarok (azaz szerintem a magyar nép korai előőrsei) között a salzburgi, passauai térítés tolmácsai azok közül a szlávok közül kerültek ki, akik hosszú időn keresztül éltek a kései-avarok — magyarok — között, alig vonható kétségbe.³⁹

Hogy mi lett ezeknek a keresztényeknek sorsa, aligha tudható, mindenesetre a birodalmi Annalesekben a 791. évnél az olvasható, hogy : „nimia malitia... quam fecerunt Avari contra ...populum christianum...” tehát megérték a karoling hadjáratokat, sőt az bizonyos mértékben az ő érdekükben történt. Annyi bizonyos, hogy a temetőben nem alkotnak külön csoportot, hanem a közösség sírsoraiba illeszkednek sírjaik. Ez mintha arra mutatna, hogy nem voltak külön egyházközségeik, templomaik, temetőik. Ám felvettem — idézett salzburgi előadásomban — annak lehetőségét is, hogy az avar kori keresztényeket a nagy avar temetők „melléklet nélküli” sírjaiban kell keresnünk, ezek tehát nem szolgarendűek sírjai lennének, hanem keresztények voltak miatt temették el halottaikat mellékletek nélkül. Akárhogyan is van, feltehető, hogy a térítés nem ért el mélyreható eredményeket, hiszen például az „inter Sabariam et Carnuntum” közé — azaz szerintem a bécsi erdő és Pannonhalma közé⁴⁰ telepített, és a források szerint keresztény késő-avarok temetőiben (nem

³⁸ *Galla*, SzIE. I. i. m.: 297. Pannonhalma volt a magyar latin műveltség fellegvára, lehetetlen, hogy innen terjedt volna el a szláv keresztény szóréteg. Pannonhalma szerepéről lásd: *Csóka J. Lajos*, A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században. Bp. 1967. — Az egyházi latinnal kapcsolatban hadd idézzük *Horváth J.*, Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. 31 kk. kifejtetteket, amelyek szerint „Az oklevelek latin nyelvvel kapcsolatban ... nagyobb mértékű javulás először a német nyelvterületen észlelhető, mivel itt a latin nyelv nem volt annyira kitéve a vulgáris nyelv befolyásának, mint a román anyanyelvű népeknél ... Kétségtelenül működtek István király környezetében szláv egyháziak is, ezeknek latinsága azonban ugyanúgy kifogástalan lehetett, mint a német anyanyelvűeké, tekintve, hogy anyanyelvük csak lényegtelenül befolyásolhatta latinságukat...”

³⁹ *László Gy.*, Die Awaren und das Christentum im Donauraum und im östlichen Mitteleuropa. (Acta II. Congr. int. hist. Sl. Salisb-Ratisbonensis):141—152.

⁴⁰ „Inter Sabariam et Carnuntum...” előadás a III. salzburgi szláv kongresszuson, sajtó alatt. Az onugorokra vonatkozó idézet: *Németh Gyula*, A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930. 181.

tekintve a melléklet nélküli sírokat) semmi nyomát nem találjuk a keresztény temetkezésnek.

Forduljunk most ismét a késő-avar térítés korához. Láttuk, — Zagiba Ferenc kimutatta—, hogy ír példára a térítési nyelv a „lingua quarta” volt, azaz a szlávok esetében a szláv, s fel kell tennünk: az onogurok esetében az onogor, vagyis a magyar nyelv. Ennek halvány bizonyítéka lenne az európai nyelvekben használt nevünk, az Ungar, hungarus stb. Ennek kifejlődéséről Németh Gyula a következőképpen ír: *A török onogur „tíz nyíl”, „tíz törzs” névből — mivel a törökben a o hang rendszeren csak az első szótagban van — *onogur s ebből megint *oŋgur alak keletkezett. Ez az *oŋgur alak az őszlávban ogr-rá fejlődött (a második szótagbeli u kiesésére vö. a török abar „avar” szláv obr-). E szláv alakból fejlődött a görög Οὐγγροι a latin Ungri s a többi európai alak; a németben szabályosan ungar alakot nyert a szó, francia területen pedig szókezdő h-t kapott (hungarus, hongrois). Természetesen a jelzett ősszláv alakból fejlődtek az egyes szláv alakok (kivéve az orosz venger-t, mely az oroszban lengyel jövevényszó; az oroszban a szó alakra ugr-).*

Az onogurok pedig legkorábban a IV., de inkább a VI. században tűnnek fel Európában, a szláv népek között. Két onogur nép kerül nyugatra, a bolgár-török és az avar-magyar-onogur nép. Mármost teljesen valószínűtlen, hogy ez a népnév (nép nélkül!) a keleti szlávoktól terjedt volna el Európában, úgy, hogy a IX. század közepén („Uengeriorum marcha”⁴¹) már Közép-Európában is ismerték. Sokkal nagyobb a lehetősége annak, hogy ez a név az onogurokkal itt Közép-Európában valóban érintkező szláv népek révén terjedt el Nyugaton. Hiszen ezeket a közép-európai szlávokat Constantinos Porphyrogenetos is mindig együtt emlegeti az avarokkal s még korábról tudjuk, hogy Bizánc ellen felvonuló avar seregekben jelentős szláv csapategységek is harcoltak. De még a Conversio is együtt emlegeti a két népet: „...populus qui remansit de Hunis et Sclavis in illis partibus...” De általában a IX. században annyi adat vall az avar-szláv kapcsolatokra, hogy ebben a korban bőséggel nyílhatott alkalom korai szláv kölcsönszavaink átvételére, sőt szinte úgy fogalmazhatnám, hogy: csak ebben a korban nyílt bőséges alkalom a szláv keresztény szókincs átvételére. A kapcsolatokra elegendő, ha Deér József teljességre törekvő kitűnő anyagát átlapozzuk.⁴² Utaltam már arra, hogy milyen gazdag az avar kori kereszténységre valló leletanyag. Hadd említsem meg, hogy a leletek főként az észak-balkáni és karintiai területek felé mutatnak kapcsolatokat (pl. albániai kincs, korongos fibulák, kapcsolatok Kettlach-hal, a magyar köznépi temetők észak-balkáni kapcsolatai, stb.) A régészeti anyaghoz sorolnám a magyar rovásírás tanúságát is. Rovásírásunkban van ugyanis két jel az „e” és az „o”, amely a glagolita írásból került a rovás ABC-be, eddig úgy vélték, hogy valahol Dél-Oroszországban⁴³. A fentiek után nincsen szükség ilyen távoli területekre figyelnünk, hiszen éppen a kereszténységgel kapcsolatban bővíthetett rovásírásunk hangjelölése is. Újabbban ugyan kétségbevonják a jelek glagolita eredetét, de nincsen okunk a régi megállapítás elvetésére.⁴⁴ A régészeti anyagban éppen úgy nincsenek a Kárpát-medencétől északra

⁴¹ Olajos Teréz, Adalék a (H)ung(a)ri(i) népnév és a késői avarkori ethnikum kérdéséhez. Antik Tanulmányok. XVI. — Szeretném megjegyezni az onogurok szláv nevéhez, arról, hogy ez keletről terjedt volna el Európaszerte, más indokkal, de Fülöp Zoltán tanár is hangoztatta kétségeit egyik beszélgetésünkben.

⁴² Deér, J., Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreich (Karl d. Grosse, Bd. I: 719—791).

⁴³ Németh Gyula, A magyar rovásírás. Budapest, 1934: 30.

⁴⁴ Csallány Dezső megokolatlan kétségeit lásd: A székely-magyar rovásírás emlékei — Die Denkmäler der szeklerisch-ungarischen Kerbschrift. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve III(1960), 1963: 39—135, illetve: 119.

vezető szálak, akárcsak a nyelvben és ugyancsak nagyon kevés a bajorok felé vezető szál, akárcsak a nyelvben.

Akárhogyan is forgatjuk adattárunkat, egy derül ki belőle: amennyire a X—XI. századi jelenségekből nem érthetjük meg a magyar kereszténység szláv szókincsét, éppen annyira kézenfekvő az a mindennapos — s éppen a térítéshez is kapcsolódó — érintkezésben, amely az avar kori onogur magyarok és a délszlávok közt kimutatható.

A felvázolt érvek szerint tehát a közép-európai szláv-magyar érintkezés nem a X. században kezdődött volna, hanem jó kétszáz évvel korábban. Ez magyarázatul szolgálhatna ahhoz a mély nyelvi és műveltségbeli kapcsolathoz, amelynek emlékét a magyarság mind a mai napig őrzi, de amelynek történeti hátterét a X—XI. század eseménytörténetéből nem érthettük meg. Ezt a feltevést látszanak támogatni a nazálissal átvett szláv szavaink is, erről külön dolgozatban számolnék be.

Tudom, hogy feltevésem váratlan, sőt vitatható, de mégis valahogyan úgy kellett a dolgoknak lenniük, ahogy a kevés közvetett adatból következtettem. Annyi bizonyos, hogy az ellenkezőnek (tehát a szláv jövevényszavak ősi rétege honfoglalás utáni átvételének) még kevesebb bizonyítéka van. Mégsem gondolom, hogy feltevésem pontot tett volna erre a kérdésre, inkább elven vitát várok.

UNGARN UND SLAWEN

von

Gy. László

Der Aufsatz wird in den Akten des zweiten Berliner slawistischen Kongresses veröffentlicht werden, eben deshalb wird hier nur ein kurzer Auszug gegeben. Die Studie besteht aus drei Kapiteln.

Der erste Abschnitt erwägt schwierige archäologisch-methodische Fragen, so zum Beispiel diejenige, ob man dazu berechtigt sei eine altertumswissenschaftlich einheitliche Gruppe als eine sprachlich-völkische Einheit aufzufassen, beziehungsweise einem Volke nur eine einzige Denkmalfazies beizumessen. Der Aufsatz beweist mit heutigen slowakischen und ungarischen folkloristischen Beispielen, wie gefährlich es wäre mit so gearteten „Idealtypen“ zu arbeiten. Andere Idealtypen beeinträchtigen ebenfalls die klare Sicht. So, beispielweise, die falsche Annahme, die aus der mongolischen Abstammung der Awaren folgert, dass — wo das anthropologische Bild keine mongolischen Züge aufweist — dort von Awaren keine Rede sein könne; oder so geartet stellt sich auch der Idealtyp der awarischen und der ungarischen „Reiternomaden“ vor. Die Wirklichkeit ist dagegen von überraschender Vielfalt. Hinsichtlich des Slawentums muss man mit dem Vorurteil abrechnen, kraft deren wir nur dort Spuren der Slawen zu entdecken meinten, wo Brandgräber zu finden sind, denn es ist offensichtlich, dass die Wirklichkeit sich auch hier manigfaltiger gestaltet.

Das zweite Kapitel überprüft aus slawischem Gesichtspunkt den Durchschnitt der ungarischen Forschung, und fasst besonders die Hauptrichtungen der letzten 25 Jahre ins Auge. (z. B. die Leistungen von Géza Fehér und Béla Szöke, sowie die der neuen Generation).

Im dritten Abschnitt zeichnen sich im Zusammenhang mit den das Christentum betreffenden slawischen Lehnwörtern die Umrisse ganz neuer Möglichkeiten ab. Es ist allbekannt, dass die ungarische Sprache vor der slawischen Wirkung einen so grossen Reichtum an religiösem Wortschatz aufweist, dass er sogar zu einer Bibelübersetzung hingereicht hätte. Unsere slawischen, insbesondere südslawischen Lehnwörter beziehen sich meist auf die kirchliche Organisation und auf die Feiertage. Der Verfasser nimmt die wohlbekannteren Missionare und die im Dienste der Bekehrung stehenden Mönchsorden einzeln an die Reihe und erbringt das überraschende Resultat, dass es ausgeschlossen sie in der Epoche des Fürsten Géza oder gar König Stefans mit dem Einsickern slawischer Lehnwörter in die Kirchen- und Volkssprache zu rechnen, denn die damaligen Bekehrer waren alle vom ersten bis zum letzten westlicher Abstammung. Dagegen bleibt es eine Tatsache, dass die Lehnwörter eine umfangreiche Schicht in der ungarischen Sprache darstellen. Der Autor erblickt zur Lösung dieses Gegensatzes kein anderes Mittel, als die Theorie, laut welcher der Kern des ungarischen Volkes schon lange vor der Landnahme des Árpádenvolks (896), bereits seit den 670-er Jahren ins Karpatenbecken eingeströmt war. Dies frühes Magyarentum hatte während der slawischen Bekehrungsarbeit im VIII—IX. Jahrhundert mit der slawischen, besonders der südslawischen Terminologie bekannt zu werden reichlich Gelegenheit. So dürfte auch das Vorhandensein der slawischen Wortschicht nur mit der Theorie der doppelten Landnahme des Magyarentums gelöst werden.